

Nové výzvy pre slovenskú geografiu náboženstiev v súčasnej dynamickej spoločnosti

JURAJ MAJO

Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra ekonomickej a sociálnej geografie, demografie a územného rozvoja, Bratislava, Slovensko (Comenius University in Bratislava, Faculty of Natural Sciences, Department of Economic and Social Geography, Demography, and Territorial Development, Bratislava, Slovakia); e-mail: juraj.majo@uniba.sk

ABSTRACT **New challenges for the Slovakian geography of religions in a dynamic society** – Religion represents an appealing topic for social science research. Especially in Eastern European countries, the resurgence of religious identities and practices poses many questions that are of interest to human geography. We approach this research gap in Slovakia, outlining the main research topics that have dominated the scientific field, especially atlases and census data analyses. This paper proposes several possible points of interest where research in Slovakian (and possibly Eastern Central European) religion can proceed. Topics such as secularization, non-religion and demographic aspects of religion, like research in suburban areas and areas of religious identity diminution, are potentially attractive, yet not thoroughly researched, fields. Geographers of religion should be more audible with their analysis of the relationship of religious/non-religious identity and space construction in certain contexts.

KEY WORDS religious identity – social construction – space – Slovakia – geography of religion – secularization

MAJO, J. (2021): Nové výzvy pre slovenskú geografiu náboženstiev v súčasnej dynamickej spoločnosti. *Geografie*, 126, 1, 75–96.

<https://doi.org/10.37040/geografie2021126010075>

Do redakcie došlo v listopadu 2020, prijato do tisku v lednu 2021.

© Česká geografická společnost, z. s., 2020

Úvod

Po rokoch núteného pôstu od nástupu socializmu v oblasti výskumu náboženstiev sa v post-socialistických spoločnostiach vrátane Slovenska do tejto témy tohto významného spoločenského fenoménu vrhlo pomerne veľké množstvo výskumníkov. Popri sociológoch a antropológoch sa k tejto téme prihlásili aj slovenskí geografi (jeden z prvých bol napríklad Štefan Očovský v roku 1992 – Očovský 1992). Príspevok geografov k tomuto javu významne formujúceho priestor bol prínosný na viacerých frontoch a prispeli k odhaľovaniu priestorových zákonitostí. Nové pomery, nové dáta, rozvoj teoreticko-metodologickej základne, či rozvoj nových vizualizačných techník spôsobil vznik originálnych prác v tejto oblasti. Ich členenie a zástoj jednotlivých geografov, či geografických škôl bol výborne spracovaný už dávnejšie (Matlovič 2011) a otvorene priznávajúc, odvtedy sa u nás veľmi ďalej neposunul. Inšpiratívnym je pre nás najmä vývoj pražskej albertovskej školy, čo reflektujeme na mnohých príkladoch v texte.

Aj po 30 rokoch slobodných pomerov v bádani v tejto oblasti sa ukázalo, že téma sa nevyčerpala. Nejde len o novo sa objavujúce údaje v desaťročnom intervale v cenoch, ale aj revízia dovtedajších teoretických modelov vývoja spoločnosti a náboženstva (najmä vo vzťahu a podstate pojmu sekularizácia), diverzifikácia výskumného terénu, nové výberové skúmania, či čoraz častejšie interdisciplinárne väzby, ktoré už nie sú len výhodou ale aj nutnosťou a prejavujú sa nielen v spolupráci medzi odborními ale aj v prekračovaní pomyselných a čoraz blednúcejších hraníc vedných disciplín. Týmito východiskovými pozíciami by sme v nasledujúcom texte chceli naznačiť ďalšie smerovanie geografie náboženstiev na Slovensku a v kontexte doterajších príspevkov sa pokúsili vytýčiť nielen niektoré aplikačné (z hľadiska výskumných tém) ale aj teoreticko-metodologické smerovanie vedeckého výskumu.

Kam sme sa na Slovensku posunuli?

Zatiaľ ostatný prehľadový článok o vývoji geografického záujmu o reliévie vyšiel v roku 2011 (Matlovič 2011), pričom v mnohom nadviazal a aktualizoval informácie uvedené v staršom zdroji (Matlovič 2001). Je zrejmé, že akademický záujem je aj do súčasnosti obmedzený len na niekoľko jedincov v rámci existujúcej štruktúry pracovísk a aj je isté, že tematicky to v prípade aktívne publikujúcich vedcov a vedkýň nepredstavuje dominantnú tému ich vedeckých profilov. V čase a priestore, kedy sa táto téma vynára niekedy viac alebo menej, je záujem o výskum náboženstva v iných spoločenských vedách na Slovensku redukovaný tiež iba na niekoľko mien a tém. Z určitého pohľadu by sa javilo, že vzhľadom na finančnú a personálnu podvýživu najmä spoločenských vied, je súčasný stav primeraný, ale množstvo tém

a inšpirácii, ktoré máme už len v slovenskom priestore by určite zniesol aj väčší počet angažovaných jednotlivcov. V tomto smere je aj napriek tomuto stavu zrejme určitá dynamika, ktorá síce pomaly, ale predsa nastoľuje nové alebo prináša nový pohľad na existujúce témy. Aj pre geografický výskum sú v ostatnom decéniu prínosné a inšpiračné práce sociológa Tížika najmä o vzťahu štátu a cirkvi (Tížik 2011) a v kontexte sekularizačných premien Slovenska (Tížik 2017) a geopolitických a integračných zmien (Tížik 2012), či religionistov Zachar-Podolinskej o integrácii Rómov prostredníctvom náboženstva (Podolinská, Hrustič 2010; Podolinská, Hrustič 2014) ale aj analýze náboženskej situácie na Slovensku (Podolinská 2010, Podolinská 2007) ako aj v kontexte susediacich krajín (Podolinská, Krivý, Bahna 2013), pričom vďačné je porovnanie najmä s Českom (Nešpor 2020) a transformačných procesov v rámci zmien postavenia náboženského života v spoločnosti (Kečka 2018). Málo rozvinutý výskum ne-náboženstva si všíma sociológ M. Tížik (2020) vrátane rozvoja vednej disciplíny vedeckého ateizmu ako aj jeho inštitucionálneho ukotvenia (Tížik, Sivák 2019), čo predstavuje významný príspevok k poznaniu náboženského života najmä pred obdobia 1989. Tieto, v stručnosti, vymenované práce sú ukážkou toho, že vo výskume náboženstva v sociológii či kultúrnej antropológii je síce obmedzený počet autorov, avšak ich tematická pestrosť ukazuje, že dynamika v tejto téme má potenciál rozvoja aj do budúcnosti. V prípade humánnej geografie, kde je počet jedincov aktívne publikujúcich v tejto problematike tiež ako šafranu, si tematickú pestrosť prác uvedieme pri konkrétnych témach naznačujúcich ďalší potenciálny rozvoj vednej disciplíny.

Kam by sme sa mohli posunúť v geografii náboženstiev?

Napríklad v konceptualizácii náboženstva ako sociálneho konštraktu

Vzhľadom na pomerne malý súbor teoretických prác v téme geografie náboženstva je pomerne obtiažne definovať akým smerom sa v tejto oblasti na Slovensku posúvame, hoci systematický pohľad na dnes už prekonané teórie vo vývoji myslenia v geografii náboženstiev sú podnetné (Matlovič, Matlovičová 2018). Z mnohých prác (najmä dátových analýz) je zrejme, že prevažuje skôr pozitivistický smer, ktorý sa vierovyznanie snaží definovať a prezentovať takmer výlučne na základe tzv. tvrdých cenзовých dát a syntetizovať jeho vzťahy k ostatným spoločenským prvkom, či, s ohľadom na špecifickosť humánno-geografických výskumov, k ostatným demografickým štruktúram a procesom. Zdalo by sa, že sa s vierovyznaním narába ako s pevnou entitou a geografický výskum v slovenskom kontexte zatiaľ neprejavil veľký záujem o vnútorný svet žitého náboženstva a ne-náboženstva alebo výskum v mikromierkach. Ak si vezmeme príklad široko využívaných údajov zo sčítaní obyvateľstva v humánnogeografickej spisbe na Slovensku, tak religiozitu často stotožňujeme s konfesionalitou, ktorá je interpretovaná ako priestorovo

univerzálny a najmä statický jav. Čo samozrejme nie je pravda, ale v geografii sme sa zatiaľ veľmi ďalej neposunuli. Takmer vôbec, alebo len nepriamo, nevieme ako geografky a geografovia na Slovensku konceptualizujú náboženstvo a ne-náboženstvo ako sociálny jav¹.

Je zrejmé, že náboženstvo sa výrazne formuje v interakciách. Nie sú to len, v úzkom geografickom ponímaní interakcie medzi inými humánno-geografickými a fyzicko-geografickými prvkami (Matlovič 2001, s. 19), ale najmä s inými sociálnymi javmi. Autori Olson, Hopkins a Kong (2013, s. 5) priznávajú, že reliigiózna problematika bola v posledných rokoch dominantnejšia v spoločenských vedách ako v geografii, ale skúsenosti z iných disciplín umožnili geografovi „rozšíriť záujem o nové priestory výkonu náboženskej praxe, nové formovanie a skúsenosti s posvätnom, nové histórie a kontexty, nové skupiny ľudí a nové mierky a vzájomné vzťahy“ (Olson, Hopkins, Kong, s. 4) a zároveň geografický výskum umožnil odhaliť, že „mierka, priestor a miesto nám umožňujú pochopiť a popísať ako náboženské kategórie vznikajú a zanikajú“ (Olson, Hopkins, Kong s. 5). Práve dynamika a následná časová a priestorová variabilita predstavuje jeden z kľúčových elementov pri výskume religiozity. Podľa Hamara (2008, s. 81) nie sú vo výskume náboženstva kľúčové len sociálne interakcie ale význam náboženstva, ktorý vzniká v najrozličnejších sférach každodennosti, v interpretácii konkurenčných náboženských systémov, vymedzovaní hraníc vlastnej náboženskosti, či náboženských inštitúcií, skrátka reakcia na široké spektrum konštrukcií významu náboženstva, pričom celkovo bude sociálnu konštrukciu brať ako mnohohrstvový a kontinuálne pokračujúci proces. Beckford (2008, s. 17) naznačuje výhodnosť sledovania interakcie medzi významami pripísanými náboženstvu jednotlivcami a skupinami v rámci inštitúcií a organizácii, čo takú mnohohrstevnosť a zároveň potenciál odlišnej percepcie viery implikuje. Podobne Kong (2010, s. 757) naznačuje množstvo spôsobov v ktorých každodenné priestory môžu byť implikované vo vytváraní náboženských významov, legítimizácie, udržiavaní a zdokonaľovaní, či spochybňovaní náboženského života, viery, praktizovania a identít. Geografia náboženstiev ide ďalej ako popisovanie kultúrnej krajiny (cultural landscapes) a priestorového rozmiestnenia smerom

¹ Jedna z mála výrazne geografických konceptualizácií reliógie ako priestorového organizmu bola prevzatá od Büttnera (1980) a publikovaná vo viacerých slovenských prácach (Matlovič 2001, Matlovič 2006, Majo 2015). V modeli stoja proti sebe tri sféry – noosféra (sféra reliógií, svetonázorov, ideológie), sféra sociálneho organizmu a sféra krajiny. Určitou nepresnosťou tohto modelu je vyčlenenie sféry ideológie ako samostatnej sféry, akoby superorganickkej. Model tak implikuje nezávislosť tejto sféry od druhej úrovne (sociálny organizmus), pričom je zrejmé, že ako samostatná a nezávislá entita neexistuje ale je konštruovaná a funguje iba v rámci ľudského myslenia a abstrakcie. Napokon praktická aplikácia modelu nebola veľmi úspešná; Henkel (2005, s. 12) spomína iba príklad Valdencov v severnom Taliansku a dve sídla Jednoty bratskej.

k interpretácii, spojeniu s každodennými významami a pohľadmi náboženských komunít (Ley, Tse 2013, s. 162), či geograf by mal vidieť náboženstvo ako systém významov vytváraný aktívnymi činiteľmi z kultúrnych východísk (Dittmer 2007, s. 739). Dôležité je sledovanie aj posunov – od zamerania na inštitúcie, popis difúzie a prejavov náboženstva k štúdiu vzájomne konštruktívneho vzťahu medzi náboženstvom a priestorom so zvláštnym zameraním na postavenie bežného jedinca v ňom (Klingorová 2020, s. 130). Názna väčšej všeobecnejšej konceptualizácie sociálno-konstruktivistického prístupu sa v slovenskej humánnej geografii objavila už skôr (čiastočne Matlovič 2007, 2009, neskôr Majo 2014; Rusnák, Majo, Fila 2015, Matlovič, Matlovičová 2015; Rusnák 2018; Korec, Rusnák 2018) sčasti ako reakcia na inšpiratívne myšlienky Massey (2005). Ak je náboženstvo dôležitým komponentom priestoru, tak jeho konštruktivistický pohľad na priestor nie je možné opomenúť (priestor ako produkt interrelácií a interakcií, priestor ako koexistujúca heterogenita a priestor ako neustále sa konštruujúci (Massey 2005, s. 9). Aj tento pohľad dáva za pravdu komplexnému videniu priestoru, kedy náboženská identita nemôže byť extrahovaná od ostatných a vyzdvihnutá ako determinant spoločenských procesov v regióne, ale skôr ako analytická veličina, optika, či platforma prostredníctvom ktorej tieto procesy možno skúmať. Čiže náboženstvo ako sociálne konštruovaný fenomén jasne prispieva ku konštruovaniu iného fenoménu – priestoru². Geograf má nielen teoreticky uvažovať aké priestorové vlastnosti má náboženstvo ale aj do akej miery je religiozita ústrednou v procese formovania priestoru (Tse 2019, s. 20).

Z tohto predpokladu ale vzniká určité spochybnenie klasického geografického prístupu v podobe syntetického alebo syntetizujúceho prístupu v rámci nomotetickej koncepcie. Podľa Sýkora (2008, s. 300) vysvetlenia založené na odhaľovaní pravidelnosti v geografickom rozmiestnení alebo jednoduchom rozložení javov neposkytujú dostatočné vysvetlenia, ktoré by spočívali v identifikácii príčin a mechanizmov pri utváraní javov. Práve na základe potreby hľadania často jedinečných kontextov je vhodné pri výskume náboženstva preferovať individualistický prístup bez posadnutosti nevyhnutného vytvárania syntetických záverov. Inšpiratívny je v tomto smere vývoj kultúrnej antropológie, ktorý sa v etape postmodernizmu oprávnene pýtal (Ferraro, Andreatta 2017, s. 85) na možnosť vytvárania nejakých veľkých teórií ľudského správania a na schopnosť popisu, interpretácie a pripísania významu životov ľudí v iných kultúrach.

Veľmi dôležitou charakteristikou aj v kontexte sociálnej konštrukcie je kontextualizácia náboženstva v rámci sociálneho sveta. Obzvlášť v geografických,

² „Sociálne vzťahy existujú vnútri a naprieč priestorom a priestorovosť je sociálne konštituovaná. Náboženstvo, ktoré je tiež svojou podstatou sociálne, musí tiež existovať a prejavovať sa vnútri a naprieč priestorom a musí zohrávať úlohu pri konštituovaní priestoru“ (Knott 2005, s. 21).

či najmä demografických prácach³ je náboženská identita (vyjadrená výlučne povrchnými údajmi zo sčítaní) akýmsi univerzálnym zaklínadlom a ľahko dostupnou a najmä lákavou premennou, „o ktorom niektorí sociálni teoretici majú tendenciu generalizovania relígie ako nemeniaceho sa objektu, ktorý funguje nezávisle od ľudského činiteľa a činiteľov“ (Beckford 2008, s. 17), či „homogénny fenomén, ktorý možno analyzovať a porovnávať v čase a priestore bez potrebného uváženia viac-aspektovosti a sociálne konštruovaného charakteru“ (Beckford 2008, s. 15), ktorá vysvetľuje napríklad niektoré regionálne rozdiely. V mnohom sa to však podobá vyberaniu hrozienek z koláča. Ak by sme tvrdili, že niekde konfesionalita ovplyvňuje javy viac ako inde (pochybujem však, žeby to ktokoľvek zo slovenských geografov mal empiricky napríklad terénnym výskumom zmerať) musí toto konštatovanie logicky implikovať, že v týchto regiónoch musia existovať iné, ďalšie mechanizmy, ktoré umožňujú predpokladanú religióznu identitu prejavovať sa a v iných regiónoch, zase musia fungovať iné mechanizmy, ktoré ju zahmlievajú. Aj z tohto ohľadu je vhodnejšie používať náboženskú identitu pri vysvetľovaní regionálnych rozdielov nie ako determinant, ale len ako konceptuálny rámec, akúsi platformu, z ktorej vychádzajú ďalšie sociálne procesy. Východiskovým argumentom je, že náboženská identita má odlišné lokálne prejavy v odlišných kontextoch, a to aj v prípade, ak náboženstvo ašpiruje na univerzalitu, či zdôrazňuje kontinuitu tradície (Stump 2008, s. 21). Dôležitým východiskom je aj nesamozrejmý – význam náboženstva a posvätna nemožno brať za samozrejmé, ale je potrebné pochopiť komplexnosť náboženstva ako takého (Kong 2010, s. 770).

Sčítania obyvateľov a ich nadhodnotené údaje

Zisťovanie náboženskej identity prostredníctvom otázky v sčítaniach obyvateľstva je časovo a priestorovo rôzny a premenlivý – mnohé krajiny tieto údaje nesledujú, ale napríklad Spojené kráľovstvo túto otázku znova zaviedlo v rokoch 2001 a 2011 (Thorvaldsen 2014), v Česku vzhľadom na nízku mieru ochoty odpovedať na túto otázku legislatíva k sčítaniu obyvateľstva 2021 pôvodne zisťovanie vierovyznania neobsahovala a doplnila ju až na záseh poslancov (Christnet.sk 2020). Analýza religióznej problematiky je v súčasnom geografickom výskume založená takmer výlučne na údajoch zo sčítaní obyvateľstva. Vo väčšine geografických prác sa toto obyvateľstvo popisuje ako veriace, údaje sú prezentované ako údaje o religiozite a aj v širšom spoločenskom kontexte spoluvytvárajú ilúziu kresťanskej či katolíckej

³ Napr. „Priestorové vzorce plodnosti sú determinované religióznymi a národnostnými charakteristikami“ (Bleha, Vaňo 2008, s. 12), „Uvedené črty sú do istej miery podmienené náboženskou a národnostnou štruktúrou obyvateľstva (Mládek a kol. 2006, s. 47).

krajiny⁴. Problematiku sčítaní obyvateľstva vo vzťahu k náboženskej štruktúre, porovnateľnosti jednotlivých sčítaní precízne analyzoval Tížik (2014), pričom poukázal najmä na charakter údajov o náboženskej príslušnosti všeobecne. Ide len o vyjadrenie vzťahu, prítomnosti určitého typu identity. Údaje zo sčítaní obyvateľstva preto treba brať s rezervou, pretože pod jednotlivými kategóriami sa skrýva široké spektrum jedincov – od aktívne participujúcich až po marginálnych, bez potreby participácie, či dokonca viery samotnej. Na tento rozpor poukazuje aj kampaň pred sčítaním obyvateľstva v roku 2021 na webovej stránke *ateisti.sk*⁵. Aká pestrá môže byť paleta vnútrocirkevných identít dobre odhaľujú výberové zisťovania, z ktorých mnohé prebiehajú v pravidelnom intervale (ISSP, EVS) a aj medzinárodnom kontexte⁶. Hoci tieto výskumy majú len obmedzený priestorový záber a na rozdiel od sčítania môžu byť málo detailné a zdanlivo nereprezentatívne, odhaľujú skryté a najmä veľmi diverzifikované aspekty prežívanej religiozity a poukazujú na to, že pod nominálnou identitou sa skrýva veľké množstvo variácií. Tieto je potrebné zohľadniť pri explanácii mnohých javov v spoločnosti a nebrať skupiny identifikované v sčítaní obyvateľstva ako jednoliate masy. Viacero najmä sociologických výskumov najmä zo zahraničia naznačuje, že vnútorná štruktúra je veľmi pestrá. Napr. autori Lim, MacGregor a Putnam (2010, s. 597) naznačujú, že mnohí bezkonfesijní sú vlastne liminálne konfesijní s určitým oslabeným vzťahom k nejakej náboženskej tradícii. Takáto skupina môže byť označená ako jedinci s konfúznou vierou (*fuzzy fidelity*; napr. Voas 2009, Podolinská 2007). Z tejto pomyslenej okrajovosti v rámci cirkvi môže vzniknúť tzv. náboženské pokrytectvo (Wollschleger, Beach 2013) kedy jedinci nepravdivo uvedú subjektívne náboženské prežívanie (*belonging without believing*) aj keď neveria. Títo autori postulujú, že je to často kvôli členom rodiny, či ako istá forma pózy voči verejnosti alebo kvôli pozitívnemu alebo negatívnemu sociálnemu sankcionovaniu⁷. Na druhej strane, v prípade kontaktu s inými náboženstvami a svetonázormi, ktorú Berghuijs (2017, s. 23) označuje ako „kultúrnu multireligiozitu“ vzniká predpoklad akéhosi viacnásobnej náboženskej príslušnosti (*multiple religious belonging*).

⁴ V jednom z prvých ponovembrových príspevkov v tejto téme geograf Očovský naznačoval, že charakter tohto typu údajov zo sčítaní môže naznačovať dokonca potenciálnu religiozitu (Očovský 1993, s. 178).

⁵ „V roku 2011 sa tak ku Rímsko-katolíckej cirkvi prihlásilo 62 % obyvateľov, pričom ale vôbec nemuselo ísť o skutočných katolíkov, ktorí súhlasia s každým stanoviskom biskupov. Následne biskupi tento údaj zneužili nielen k tomu, aby získali zo štátneho rozpočtu (z našich daní) čo najviac peňazí a upevnili si politickú moc, ale tiež k tomu, aby výsledkami sčítania mohli po nasledujúce roky argumentovať, aké veľké percento populácie vraj reprezentujú.“ (Ateisti.sk 2020)

⁶ Špecifickým výskumom s príspevom geografov je výskum viacerých aspektov religiozity medzi študentmi vybraných vysokých škôl na Slovensku publikovaný v roku 2015 (Matlovič, Matlovičová, Vlčková 2015).

⁷ Autori tejto štúdie označujú takýchto jedincov ako „náboženských chameleónov“.

Zabudnutá bezkonfesijnosť

Kým vyššie spomínaná skupina nominálnych kresťanov predstavuje na základe najčastejšie používaných údajov zo sčítaní latentnú skupinu, tak obyvateľstvo, ktoré neuvedie žiadne vyznanie je o čosi viditeľnejšie. Žiaľ, v tomto smere najvýraznejším nedostatkom výskumu v oblasti geografie náboženstiev na Slovensku v súčasnosti je práve poddimenzovaný výskum sekularizácie, bezkonfesijnosti, nenáboženskosti, či ateizmu. Často sa skryjú pod analýzu celkovej religióznej situácie na Slovensku (Ďurček a kol. 2019; Majo, Kusendová 2015; Bleha, Vaňo, Bačík, eds. 2014) ale občas bezkonfesijné obyvateľstvo získa trochu viac pozornosti aj od geografov, resp. v prácach, v ktorých participujú geografi (Zachar-Podolinská, Tížik, Majo 2019; Majo 2013) alebo minimálne poukážu na vplyv sekularizačných procesov na konkrétnu cirkev (Majo 2011).

Problém absencie výskumu bezkonfesijnosti po roku 1989 výstižne zhrnuli autori Tížik a Sivák (2019). Nielenže zanikli pracoviská, rozprchlí sa vedci, ktorí sa venovali výskumu vedeckého ateizmu ale bezkonfesijnosť sa stala akousi stigmatizovanou identitou. Situáciu v tejto problematike výstižne vyhodnotili slovami: „Fragmentárne príspevky k tejto téme smerovali najmä k legitimizácii kresťanskej sociológie, náboženských interpretácií dejín či spoločenských procesov... z úlohy kritickej (aj bojovnej) prešla sociológia pri zmene režimu do pozície náboženstvo a jeho význam skôr legitimizujúcej“ (Tížik, Sivák, s. 62). Kým v Česku si výskum na poli ateizmu cez viaceré pracoviská zachoval inštitucionálne aj personálne parametre, na „Slovensku zmena režimu zaznamenala zánik tohto poľa a položenie základov poľa v ktorom akademickí aktéri prispievajú k legitimizácii a zosamozrejmovaniu náboženstva ako dôležitého aktéra verejnej a sociálnej sféry“. (Tížik, Sivák., s. 62). Aj v geografii sme v procese prezentácie kresťanských cirkví prostredníctvom atlasových diel išli podobnou cestou. Či už išlo o tzv. ekumenický atlas s prezentáciou registrovaných cirkví a náboženských spoločenstiev (so svojou interpretáciou bezkonfesijných ako ateistov a nezistených ako jedincov „ktorí vieru nepriznali“; Poláčík, ed. 2000) ale aj monokonfesionálnych atlasov dvoch najväčších kresťanských cirkví (Poláčík, Judák, eds. 2005; Benža, Kusendová, eds. 2011)⁸. Smerom k výskumu tejto témy je na Slovensku v spoločnosti nutné prekonanie ešte veľkého množstva predsudkov a posun chápania bezkonfesijnosti nie ako jednej kategórie náboženskej identity⁹ ale ako neprítomnosti náboženskej identity, náboženských predstáv a náboženského svetonázoru. Kontext

⁸ Prezentáciu údajov o náboženstve/nenáboženstve prostredníctvom máp a atlasov možno považovať za akúsi „výkladnú skriňu“ geografie nielen na Slovensku. Veľkú odozvu mal v nedávnej minulosti aj Atlas náboženství Česka (Havlíček, Klingorová, Lysák 2017).

⁹ Sčítacie hárky zo sčítaní obyvateľstva v rokoch 2001 a 2011 uvádzali položku „bez vyznania“ medzi možnosťami v rámci zoznamu registrovaných cirkví a náboženských spoločností.

sekularizačných tendencií v európskej spoločnosti a odklon od deklarovania vzťahu sa týka výrazne aj Slovenska a stáva sa najvýraznejším procesom formovania súčasnej tváre náboženského charakteru Slovenska. Potenciál tejto skupiny odhaľujú všetky ponovembrové sčítania – tradičné cirkvi pozvoľne strácajú svojich priaznivcov, kým počet bezkonfesijných rastie.

Demografia a náboženstvo

Vzťah náboženskej identity a populačného správania je v geografii témou, ktorá svojim obsahom presahuje do demografie. V súčasnosti je jej analyzovanie podmienené dobrou databázovou základňou najmä zo sčítaní obyvateľstva. Ako bolo spomenuté skôr, je aj v tomto prípade prítomné riziko možného zovšeobecnenia a percepcie náboženských skupín ako homogénnych jednotiek bez zretela a ukotvenia v sociálnom kontexte najmä v regiónoch. Vo výskume vzťahu relígie a demografického správania je klasickým prístup aplikovaný Goldscheiderom (1971). V neskoršej štúdií (Goldscheider 2004) naznačuje dobré východisko, vzatia do úvahy kultúrne faktory (vrátane religiozity) vtedy, ak skúmané demografické, ekonomické iné štruktúrne determinanty neposkytli dostatočné argumenty na vysvetlenie variácií plodnosti (Goldscheider 2004, s. 43). Mnohé výskumy naznačili však nejednoznačnosť napríklad vzťahu fertility a denominácie. Podľa zistení Hubertovej (2014, s. 243) vo Francúzsku, Nemecku, Maďarsku a Nórsku, sú prepojenia religiozity (obzvlášť u tých, ktorí pravidelne navštevujú bohoslužby) a plodnosti zrejme, hoci katolíci nedosahujú vyššie hodnoty ako protestanti. Autori Frejka a Westoff (2008, s. 29) v európskom kontexte naznačujú opačný vzťah – menej religiózne regióny majú relatívne vyššiu úroveň plodnosti a naopak. Vzťah vyššej religiozity a vyššej fertility však nie je priamočiary ale podľa týchto autorov skôr komplexný a iné faktory evidentne prevažujú nad faktorom religiozity. Na Slovensku vyšlo v tejto oblasti v nedávnej dobe niekoľko cenných štúdií (Šprocha, Tišliar 2014, 2016, 2019). Tieto práce poukázali na rozdiely medzi denomináciami, no vyzdvihli tiež významnú dynamiku – materstvo ako očakávaná rola ženy v celej slovenskej spoločnosti a nízka miera bezdetnosti vo všetkých kategóriách a zároveň zmenšujúce sa rozdiely medzi denomináciami (Šprocha, Tišliar 2019, s. 76). Do hlbšej úvahy je však potrebné zobrať aj rozdiely podmienené regionálnymi faktormi, či štruktúrnymi znakmi jednotlivých vierovyznaní. Napokon, historický pohľad aj na plodnosť v slovenských regiónoch na začiatku 20. storočia optikou denominačných rozdielov poukázal na akceptáciu viacerých úrovní faktorov – stupeň urbanizácie ako primárny faktor, úroveň manželskej plodnosti ako sekundárny a religiozita a kultúrne hodnoty ako terciárny (Harrach 2013, s. 285). Práve širšia dátová základňa a ich sociálna kontextualizácia sú kľúčovými pri vysvetlení denominačných demografických rozdielov potvrdzujúc tak ich veľkú vnútornú variabilitu.

Čiastočne do rámca demografických tém, ktoré majú potenciál rozvoja, je aj výskum rodových súvislostí náboženstiev. Celkovo rodové aspekty výskumu v humánnej geografii boli naznačené dávnejšie (Blažek, Rochovská 2005), avšak, ako správne uvádzajú Matlovič a Matlovičová (2020), neboli odvtedy až doteraz primerane reflektované. Kým geografa Kongová ešte v roku 2001 (s. 212) naznačuje v smeroch výskumu podhodnotenie významu náboženstva či jeho spájanie s inými identitami (napr. etnicita, rasa) v porovnaní s inými spoločenskými aspektmi západoeurópskej geografie ako sú rasa, trieda a rod, v našich pomeroch je to práve rodový pohľad, ktorý zostáva v úzadí. Mimoriadne inšpiratívne a inovatívne cesty naznačili už českí geografi a geografky (Klingorová, Havlíček 2015; Klingorová 2016; Klingorová 2020, etc). Klingorová naznačuje zameranie pozornosti na výskum v rámci feministickej geografie náboženstiev ako jedného zo smerov novej kultúrnej geografie. Terénny výskum medzi respondentkami – prevažne kresťankami v Česku ukázal vplyv náboženstva na usporiadanie rodových rol, vnímanie každodennosti aj vo vzťahu k praktizovaniu religiozity a reflektovanie rozdielov medzi konfesiami a respondentkami bez vyznania. Podľa autorky sa práve feministické geografie náboženstva môžu stať dôležitou súčasťou humánnogeografického výskumu nielen tým, že rodové vzťahy utvárané kresťanskou tradíciou sú dôležitými vo všetkých sférach spoločnosti, dokonca aj v prípade prevažne sekulárnych (Klingorová 2016, s. 627). Ak uvážime, že ženy majú vyššie zastúpenie nielen v tradičných ale aj netradičných typoch religiozity a spirituality (Podolinská, Krivý, Bahna 2013, s. 215), pričom v prípade Česka sa potvrdili podobné predpoklady (aj keď vysvetľujúce teórie a východiská nepotvrdili platnosť všeobecných sociologických teórií) (Hamplová 2011, s. 320), tak potom rodové hľadisko nesmie byť pri výskume religiozity zanedbané.

Demografické aspekty výskumu náboženstva zahŕňujú aj pohľad do súvislostí, ktoré sa spájajú s transmisíou alebo netransmisíou náboženských predstáv a identity medzi generáciami. Tento aspekt, ktorý je dobre podchytiteľný v sčítaniach obyvateľstva, nebol doteraz tiež významnejšie analyzovaný, pričom potenciál výskumu v tomto smere naznačili aj v Česku už dávnejšie (Laudátová, Vido 2010, s. 58) ale aj neskôr (Paleček, Vido 2014). Je ale zrejmé, že zmeny v celkovom demografickom obraze vierovyznaní sú výsledkom práve medzigeneračných súvislostí. Demograficky špecifickou z viacerých ohľadov je generácia tzv. baby-boomerov, narodená v prvej dekáde od skončenia II. svetovej vojny. V porovnávací štúdií (Majo, Káčerová 2019) bolo zrejmé, že táto generácia predstavuje akúsi prechodnú generáciu od jedného typu religiozity k druhej. Nejde o ojedinelú skúsenosť, silná generácia baby-boomerov prekonala transformáciu religiozity aj v severoamerických podmienkach v zmysle „starý náboženský poriadok skončil, nová doba pluralizmu čelí bezprecedentným zmenám“ (Roof, McKinney 1989). V mnohom tento proces pripomína pretrhnutie akejsi reťaze – Léger-Hervieu (2000, s. 127)

naznačuje dislokáciu štruktúr prijateľnosti náboženstva v modernom svete, ktorá ide paralelne s rastom racionalizácie a sukcesívných etáp rozpadu kolektívnej pamäti.

Demografické skúsenosti s aplikáciou kvantitatívnych ukazovateľov môžu ukazovateľom konfesionality obyvateľstva zo sčítaní ukázať predsa len jednu dôležitú a doteraz v slovenských pomeroch nevyskúšanú metódu – projekcia konfesionálnych pomerov do budúcnosti. Exaktné údaje, navyše v kombinácii s inými demografickými charakteristikami (najmä vekovými), môžu byť perfektnými parametrami do projekčných rovníc. Skúsenosti s kvalitnými demografickými projekciami slovenská demografia má (z tých novších napríklad Bleha, Šprocha, Vaňo 2018), dokonca aj pre špecifické segmenty populácie (napr. Šprocha, Vaňo, Bleha 2014; Šprocha 2010). Zaujímavé sú v tomto skúsenosti rakúskych demografov a demografiek – či už vzťah migrácie a budúcnosti náboženských skupín (napr. Potančoková, Jurasszovich, Goujon, 2018; Goujon a kol. 2007), alebo demografický výskum dokonca aj v rámci Viedne (Goujon, Jurasszovich, Potančoková 2017). Ak by sme tieto údaje vedeli nezaujato interpretovať a kontextualizovať, boli by bezpochyby kľúčovou informáciou o možnom vývoji slovenskej spoločnosti. Tzv. náboženská demografia je sľubne sa rozvíjajúcou vednou disciplínou, nakoľko je náboženstvo najmä v globálnom meradle kľúčovým elementom. Ako uvádza publikácia, ktorá je svojim rozsahom v tejto problematike pionierskou (Johnson, Grim 2013, s. 335), je najväčšou výzvou náboženskej demografie práve hľadanie vhodných metód a mier na analyzovanie nielen minulej ale aj súčasnej situácie, čím sa vytvoria predpoklady na projekcie do budúcnosti.

Nové témy v starých a staronových priestoroch

Takmer univerzálnou humánnogeografickou výskumnou dichotómiou je mesto/vidiek. Táto dichotómia je prakticky nevyčerpatelná a v mnohom predstavuje spoločnú platformu na ktorej sa stretne viacero spoločenskovedných disciplín. Nemenej vďačnou je táto dichotómia na výskum religiozity. Ako konštatuje Podolinská (2007, s. 145), popri dominantnej forme tzv. rurálneho katolicizmu na Slovensku je urbánne prostredie symptomatické výskytom moderných, netradičných, nových náboženských či duchovných identít, pri ktorom sa často akcent z formálnej kolektívnej účasti (tak typickej pre rurálne prostredie) presúva na intenzívny zážitok, ktorý nie je nevyhnutne viazaný na kolektív. V každom prípade je pri výskume vzťahu náboženstva a mesta potrebné nielen definovanie ústredných pojmov (mesto a náboženstvo) ale aj sociokultúrny kontext (Vido 2006, s. 8), ktorý v mestskom prostredí nadobúda iný charakter, a hoci nominálna identita sa nelíši od tej vidieckej, jej obsah aj v takom malom a špecificky urbanizovanom prostredí Slovenska môže byť diametrálne odlišný.

Výskum vzťahu mesta a religiozity je v slovenskom prostredí veľmi skromný. Niekoľko inšpirácii prichádza z prostredia českej geografickej spisby. Havlíček (2014) v kontexte novej religiozity hodnotí Prahu ako akúsi vstupnú bránu Česka pre náboženské hnutia z globálnej sféry, ktoré v meste nachádzajú misijné pole. Príťažlivosť mestského prostredia pre nové, alternatívne formy religiozity či spirituality je špecifikom aj slovenských najväčších miest¹⁰, hoci výskum v tejto oblasti nie je veľmi podchytený ani v iných spoločenských vedách. Práve súbežný výskyt procesov sekularizácie a sakralizácie sú práve v postsocialistickom meste špecifickým prejavom postsekularizmu (Havlíček, Klingorová 2017, s. 20). Slovenská geografia, zatiaľ skromnejšie ako by si zaslúžila, zareagovala na proces výstavby nových cirkevných stavieb v mestách (Danielová, Gurňák 2018), čo je v širšom význame súčasťou procesu sakralizácie, ktorý je označený ako jeden z funkčných transformačných procesov v meste (Matlovič 2004), pričom kvalitné inšpirácie možno nájsť vo viacerých postkomunistických krajinách (Przybylszka 2014; Spasojević, Milojević 2014).

Dichotómia mesta a vidieka má jednu príťažlivú zvláštnosť, že je spojená a vzniká vďaka výskumnému priestoru suburbií, ktorý je aj z hľadiska náboženskej stránky výzvou aj pre geografiu náboženstiev. Je zrejmé, že sa slovenský kontext bude aj v tomto smere líšiť od amerického aj tým, že v kontexte regulovanej a striktne kanalizovanej náboženskej scény u nás, nevznikne priestor na nové formy náboženských prejavov (napr. v podobe etablovania tzv. megachurch v amerických postsuburbiách – pozri Wilford 2012), ale dynamika je pomerne závažná. V určitom ohľade, podobne ako v západoeurópskom priestore, sa môže aj v našom suburbánnom priestore prejavovať proces narušenia tradičného usporiadania veriacich do farností a cirkevných obcí (zameraných na veriacich žijúcich v blízkosti), ktoré môžu aj v rámci etablovaných cirkví byť vyvolané novými formami kresťanstva (Henkel 2014, s. 9). Hoci sa ukazuje (Novotný, Pregi 2014), že prílev obyvateľstva do obcí v suburbánnom priestore miest zvyšuje podiel bezkonfesijného obyvateľstva, je v kontexte veľkosti migračných prúdov aj zrejmé, že v určitej miere dochádza k posilňovaniu pôvodných dlhodobo etablovaných náboženských komunít (hoci často s odlišným kultúrnym pozadím).

Čo je špecifickým najmä pre mestský priestor západoeurópskeho mesta, sa v slovenskom kontexte objavuje najmä vo vidieckom. Ide o doteraz málo preskúmaný proces desakralizácie, čo v užšom kontexte možno chápať ako zmenu významu posvätnosti miesta, čo sa prejavuje napríklad degradáciou cirkevných objektov ako odraz zániku cirkevnej komunity, ktorá jeho sakrálny význam komunikovala a konštruovala. Náznaky v regióne Gemera (Majo 2010) odhalili, že tento proces

¹⁰ Tížik (2006, s. 240) uvádza údaje z roku 2001, z ktorých je zrejmé, že najvyššia koncentrácia menšinových registrovaných cirkví, iných cirkví a náboženských spoločností, ako aj najnižší podiel tradičných ľudových cirkví je vo veľkomestách nad 100 000 obyvateľov.

je aj v kontexte špecifických demografických charakteristík skôr regionálny, inde na Slovensku lokálny, ale v budúcnosti je zrejme, že sa bude rozširovať. A to v prvom rade na vidieku, najmä v ďalších regiónoch, ktoré môžu mať nepriaznivé demografické východiská (nielen postupná sekularizácia, ale najmä depopulácia).

A napokon: politika

Zrejme najkomplikovanejší, ale v spoločnosti aj najviac viditeľný, je vzťah náboženstva, cirkvi na jednej strane a moci a spoločnosti na druhej. Geografi sa zatiaľ v menšej miere pokúsili hľadať súvislosti medzi náboženstvom a potenciálnym konfliktom (Ira 1996). Slovensko je súčasťou globalizovaného sveta, ktorý ovplyvňuje aj postavenie a silu náboženstiev v spoločnosti. Na európskej úrovni zasa v kontexte veľmi diverzifikovaného vzťahu štátu a cirkví už dlhodobo a v odlišnej regionálne intenzite prebiehajú dva výrazné procesy – sekularizácia a pluralizácia (Henkel, Knippenberg 2005), v sociologickom kontexte sú zasa v súčasnosti kľúčovými procesmi liberalizácia, individualizácia a sekularizácia a nárast sekularizmu ako politickej doktríny, ktorá má vplyv na politickej úrovni (Wagenvoorde 2019, s. 111). Historicky je aj zrejme, a vo veľkej miere sa to týka aj Slovenska, že častokrát je náboženská identita integrovaná do ideológie nacionalizmu, čím pomáha legítimizácii zmyslu odlišnosti od iných ako aj legítimizácii národných politických cieľov (Stump 2008, s. 260). Tento krehký vzťah však vie byť neraz zničujúci a z geopolitického hľadiska tiež eroduje stabilitu (príklad Poľska a Maďarska so špecifickými aktuálnymi deficitmi demokracie). Práve v týchto krajinách prichádza k zvláštnej interpretácii a legítimizácii náboženstva politickou mocou. Podľa Hidalgo (2019, s. 17) dochádza v krajinách ako Poľsko, Maďarsko a Slovensko k snahám populistov využiť koncept demokracie podľa svojich predstáv, pričom ako neliberálneho aktéra často volia náboženstvo. To, podľa Hidalgo, naplňa klasickú predstavu, že náboženstvo môže fungovať ako autoritatívna protiváha voči liberálnej demokracii liečiac tak negatívne dôsledky liberalizmu, čím sa stane atraktívnym pre neliberálne tendencie. Tieto dynamické procesy možno v postkomunistickej časti Európy do určitej miery chápať ako nové budovanie kolektívnej pamäti, ktorá je postavený na ideologickej dekolonizácii, a ktorá pomáha oslobodeným národom znovu nájsť svoju tradičnú pamäť zničenú, či aspoň manipulovanú totalitným režimom (Tížik 2006, s. 295). Tento boj, zdá sa, trvá aj viac ako tri desaťročia od pádu socializmu naďalej a novým ohrozením je pre niektoré skupiny a ich politické reprezentácie liberálna demokracia západoeurópskych krajín.

Výsledkom takejto novodobej symbiózy trónu a oltára je v mnohom rozpoltená spoločnosť. Na Slovensku je to najmä rastúca liberálno-konzervatívna (v extrémnych polohách aj tzv. „slniečkarsko-tmárska“) ruptúra. Tá sa zrejme výraznejšie otvorila po tzv. referende o rodine, zameranému proti tendenciám uvoľniť

legislatívu umožňujúcu uzatváranie partnerstiev rovnakého pohlavia na začiatku roku 2015. Do ohňa kultúrnej vojny sa neskôr prikladali ďalšie spoločenské procesy – rodová rovnosť, interrupcie, prezidentské voľby, či názor na integráciu utečencov z tretieho sveta. Mnohé argumenty v kultúrnej vojne mali náboženské pozadie a v niektorých sa aktivizovali aj predstavitelia cirkví (odporúčania pred voľbami, spoločné vyhlásenie cirkví k Dohovoru Rady Európy o predchádzaní násiliu na ženách a domácomu násiliu a o boji proti nemu a pertraktovanie skreslených názorov na koncept rodu (genderu) čo vyvolalo zastavenie jeho ratifikácie a podobne). A dôsledok? V mnohom by sa zdalo, že cirkvi žijú svoj život a ľudia svoj. Akoby sa navzájom nepočuli. Ukazuje to aj prieskum ISSP¹¹ Religion 2018, kde výsledky boli pomerne jednoznačné. Napríklad – viac ako 65 % rímsko-katolíkov na Slovensku si myslí, že predstavitelia cirkví by nemali ovplyvňovať voličov, takmer 30 % deklarovaných rímskokatolíkov má len veľmi malú alebo žiadnu dôveru voči cirkvi a približne rovnaký podiel z nich si myslí, že cirkev má u nás výrazne nadmernú alebo nadmernú moc (ISSP Research Group 2020).

Nielen slovenský, ale aj širší stredoeurópsky kontext (snáď s výnimkou Česka), poukazuje na stále výrazné prepojenie náboženstva, cirkví a cirkevných predstaviteľov a politickej moci. To sa prejavuje v kontexte integračných zoskupení (napríklad nedôverou voči liberálnej demokracii západoeurópskeho typu) a v mnohom sa snaží budovať už skôr zmienený kontext jedinečnosti a odlišnej cesty v rámci EÚ. Aj táto súvislosť je inšpiráciou na pochopenie odlišného vývoja vo východoeurópskych krajinách a ich odlišnej predstavy o demokracii a fungovaní spoločnosti a štátu.

Záver

Tak ako sa slovenská spoločnosť, čo v kontexte nášho južného a najmä severného suseda nie je ničím prekvapujúce, stále cíti zviazanou s náboženskou identitou, žitou konfesijnou diverzitou a mýtom stáročných náboženských tradícií a vernosti, tak by mala aj humánna (kultúrna, či sociálna) geografia primerane reflektovať, že aj náboženstvo je významným priestorotvorným elementom. Naznačená úvaha poukazuje na fakt, že vzťah náboženstva a spoločnosti (a následne aj priestoru) sa vyvíja o čosi rýchlejšie ako na to geografia náboženstiev dokáže reagovať. Je zrejmé, že zostáva ukotvená v tradičných doménach zameraných najmä na kartografickú interpretáciu údajov v národnom a niekedy aj špecifickom monokonfesijnom kontexte. V tejto doméne ju najskôr zabetónovali údaje,

¹¹ International Social Survey Program – pravidelné výberové výskumy na rozličné spoločenské témy vykonávané v pravidelných časových intervaloch (v prípade modulu „Náboženstvo“ každých 10 rokov) v rozličných krajinách sveta.

s ktorými najčastejšie pracuje a ktoré dokáže, často na rozdiel od iných spoločenských vied, aj celkom šikovne a pútavo prezentovať. Je dobré byť dominantným v tejto oblasti a neopúšťať ju, tak ako je potrebné neustále modernizovať spôsoby prezentácie a metódy analýzy. No geografia náboženstiev aj na takom zdanlivo malom priestore ponúka nepomerne viac. Musíme však vykročiť a tém sa nebať. Dokonca ani teoreticko-metodologických, či filozofických aspektov relígie a vzťahu k priestoru. Už len posun k plnému uvedomeniu si náboženstva ako sociálne konštruovanému a vnútorne mimoriadne pestrému spoločenskému fenoménu dokáže veľa. Minimálne odkryje poznanie, že náboženská ako aj nenáboženská identita je, našťastie, oveľa, oveľa viac ako len položka v sčítacom hárku.

Ak by sme mali zhrnúť najvýznamnejšie výzvy, tak budú dve – demografická a priestorová:

1. Ak máme náboženskú identitu považovať v humánnej geografii ako demografický, prípadne demogeografický fenomén, je dobré zamerať sa nielen na hľadanie rozdielov v zistených demografických ukazovateľoch medzi konfesiami s primeranou kontextualizovanou explanačnou základňou, ale je tento aspekt potrebné obohatiť aj o vertikálny, medzigeneračný rozmer a rozmer projekcie početnosti cirkví a náboženských spoločností a bezkonfesijných, nielen analýzy súčasného, prípadne minulého stavu. Tak získa náboženská identita skutočne plastický trojrozmerný demografický obraz.
2. Ak chceme vidieť religiozitu ako dynamicky priestorový a priestorovotvorný fenomén, je potrebné zamerať sa napríklad na novovznikajúci a z iných pohľadov v rámci humánnej geografie už analyzovaný priestor suburbií. V súčasnosti je to asi najdynamickejšie sa rozvíjajúci fenomén a stále sme si nepoložili dostatočne jasne otázku do akej miery je súčasťou tejto dynamiky aj náboženstvo/nenáboženstvo. Na druhej strane zasa stojí priestor, ktorý túto dynamiku stráca, ale výskumné otázky sa tiež vynárajú pomaly – prečo v niektorých regiónoch dochádza k zániku náboženských komunít? Aký to má praktický dopad? Aká je interdisciplinárna možnosť tento fenomén popísať a možno aj prakticky pretaviť? (napríklad záchranou cirkevných objektov pamiatkovej hodnoty).

Výskum náboženstva a ideológií v celkovom kontexte svetonázorových vplyvov a trendov zostáva našťastie stálou výzvou pre spoločnosť. Často interpretácia týchto javov nie je jednoduchou záležitosťou, hoci môže zvädzať k skratkovitosti a najmä v prípade náboženstiev určitej „barličke“ v podobe relatívne jasných dogmatických východísk. Je dobré ich mať pri výskume na zreteli, ale je tiež potrebný pohľad v širšom kontexte. Tak ako to v článku Piela (2019, s. 236) naznačuje jedna z respondentiek (v kontexte islamu v USA): „Náboženstvo odráža kultúru (ľudí). Každý je tak trochu odlišný, lebo náboženstvo je ako tofu: získava chuť čohokoľvek, v čom je uvarené.“

Literatúra

- Ateisti.sk (2020): Sčítanie obyvateľov 2021 – označíme „bez vyznania“, <http://ateisti.sk/scitanie-obyvateľov-2021-oznacime-bez-vyznania/> (2. 1. 2021).
- BECKFORD, J. A. (2008): *Social theory and religion*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BENŽA, M., KUSEDOVÁ, D., eds. (2011): *Historický atlas Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku*. Transcius, Liptovský Mikuláš.
- BERGHUIJS, J. (2017): Multiple Religious Belonging in the Netherlands: An Empirical Approach to Hybrid Religiosity. *Open Theology* 3, 1, 19–37.
- BLAŽEK, M., ROCHOVSKÁ, A. (2006): *Feministické geografie*. Geo-grafika, Bratislava.
- BLEHA, B., VAŇO, B. (2008): *Demografická budúcnosť okresov Slovenska: Približovanie či divergencia*. Infostat, Výskumné demografické centrum, Bratislava.
- BLEHA, B., ŠPROCHA, B., VAŇO, B. (2018): *Prognóza obyvateľstva Slovenska do roku 2060. Revízia poznatkov a predpokladov v kontexte pokračujúcej transformácie*. Infostat, Výskumné demografické centrum, Bratislava.
- BLEHA, B., VAŇO, B., BAČÍK, V., eds. (2014): *Demografický atlas Slovenska*. Geo-grafika, Bratislava.
- BÜTTNER, M. (1980): On the History and Philosophy of the Geography of Religion in Germany. *Religion*, 10, 1, 86–119.
- DANIELOVÁ, K., GURŇÁK, D. (2018): Vybrané prejavy sakralizácie Bratislavy po roku 1989. In: Križan, F., Šveda, M. (eds.): *Geografia na vzostupe?*. Zborník abstraktov. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava.
- DITTMER, J. (2007): Intervention: Religious Geopolitics. *Political Geography*, 26, 7, 737–739.
- ĎURČEK, P., KÁČEROVÁ, M., MAJO, J., NOVÁKOVÁ, G., ŠPROCHA, B., BLEHA, B. (2019): Demografické štruktúry. In: Gurňák, D. a kol.: *30 rokov transformácie Slovenska*. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, 115–141.
- FERRARO, G., ANDREATTA, S. (2018): *Cultural anthropology: An applied perspective*. Cengage Learning, Boston.
- FREJKA, T., WESTOFF, C. F. (2008): Religion, Religiousness and Fertility in the US and in Europe. *European Journal of Population*, 24, 1, 5–31.
- GOLDSCHIEDER, C. (1971): *Population, modernization, and social structure*. Little Brown, Boston.
- GOLDSCHIEDER, C. (2004): Religion, family, and fertility: What do we know historically and comparatively? In: Derosas, R., Poppel van, F. (eds.): *Religion and the decline of fertility in the western world*. Springer, Dordrecht, 41–57.
- GOUJON, A., JURASSOVICH, S., POTANČOKOVÁ, M. (2017). *Religious denominations in Vienna & Austria: baseline study for 2016- scenarios until 2046*. Vienna, Vienna Institute of Demography Working Papers, Vienna.
- GOUJON, A., SKIRBEKK, V., FLIEGENSCHNEE, K., STRZELECKI, P. (2007): New Times, Old Beliefs: Projecting the Future Size of Religions in Austria. *Vienna Yearbook of Population Research*, 5, 2007, 237–270.
- HAMAR, E. (2008): Sociální konstruktivismus. In: Nešpor, Z., Václavík, D. (eds): *Příručka sociologie náboženství*. SLON, Praha, 76–82.
- HAMPLOVÁ, D. (2011): Náboženství a pohlaví: Proč jsou ženy zbožnější než muži? *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 47, 2, 297–323.
- HARRACH, G. (2013): The Demographic role of Religion in Hungary. Fertility of Denominations at the Beginning of the 20th Century. *Hungarian Geographical Bulletin*, 62, 3, 267–288.

- HAVLÍČEK, T. (2014): Development and Transformation of the Religious Landscape in Prague after the Fall of Communism. *Prace Geograficzne*, 2014, 137, 51–67.
- HAVLÍČEK, T., KLINGOROVÁ, K. (2017): City with or without God? Features of Post-secularism in Religious Landscape of Post-communist Prague. *Social & Cultural Geography*, 19, 6, 789–811.
- HAVLÍČEK, T., KLINGOROVÁ, K., LYSÁK, J. (2017): Atlas náboženství Česka. Karolinum, Praha.
- HENKEL, R. (2005): Geography of Religion: Rediscovering a Subdiscipline. *Hrvatski geografski glasnik*, 67, 1, 5–25.
- HENKEL, R. (2014): The Changing Religious Space of Large Western European Cities. *Prace Geograficzne*, 2014, 137, 7–15.
- HENKEL, R., KNIPPENBERG, H. (2015): Secularisation and the rise of religious pluralism: main features of the changing religious landscape of Europe. In: Knippenberg, H. (ed.) (2015): The changing religious landscape of Europe. Het Spinhuis, Amsterdam, 1–13.
- HERVIEU-LÉGER, D. (2000): Religion as a chain of memory. Rutgers University Press, New Jersey, New Brunswick.
- HIDALGO, O. (2019): Religious Backgrounds of Illiberal Democracy in Central and Eastern Europe. *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 12, 1, 3–21.
- HUBERT, S. (2014): The impact of religiosity on fertility: a comparative analysis of France, Hungary, Norway, and Germany. Springer, Wiesbaden.
- Christnet.sk (2020): Lidé možná budou u sčítání lidu opět vyplňovat údaje o náboženství, http://www.christnet.eu/zpravy/30001/lide_mozna_budou_u_scitani_lidu_opet_vyplnovat_udaje_o_nabozenstvi.url (2. 1. 2021).
- IRA, V. (1996): Etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva východného Slovenska a percepcia etnických a religióznych napätí. *Geografický časopis*, 48, 1, 13–34.
- ISSP RESEARCH GROUP (2020): International Social Survey Programme: Religion IV – ISSP 2018. ZA7570 Data file Version 2.0.0. GESIS Data Archive, Cologne, https://search.gesis.org/research_data/ZA7570 (1. 11. 2020).
- JOHNSON, T. M., GRIM, B. J. (2013): The world's religions in figures: an introduction to international religious demography. John Wiley & Sons, Chichester.
- KEČKA, R. (2018): Postsecular or post-traditional? Slovakia between tradition and secularization. In: Sosnowska, D., Drzewieczka, E. (eds.): The experience of faith in slavic cultures and literatures in the context of postsecular thought. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 84–103.
- KLINGOROVÁ, K. (2016): Feministické geografie náboženství: Křesťanství v každodenním životě mladých žen. *Geografie*, 121, 4, 612–631.
- KLINGOROVÁ, K. (2020): Feminist Approaches in the Geographies of Religion: Experience, Emotions, Everydayness and Embodiment in Postsecular Society and Space. *AUC–Geographica*, 55, 1, 123–133.
- KLINGOROVÁ, K., HAVLÍČEK, T. (2015): Religion and Gender Inequality: The Status of Women in the Societies of World Religions. *Moravian Geographical Reports*, 23, 2, 2–11.
- KNOTT, K. (2005): The location of religion: a spatial analysis. Equinox Publishing, London.
- KONG, L. (2001): Mapping 'New' Geographies of Religion: Politics and Poetics in Modernity. *Progress in Human Geography*, 25, 2, 211–233.
- KONG, L. (2010): Global Shifts, Theoretical Shifts: Changing Geographies of Religion. *Progress in Human Geography*, 34, 6, 755–776.
- KOREC, P., RUSNÁK, J. (2018): Prístupy humánnej geografie: filozofia, teória a kontext. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava.

- LAUDÁTOVÁ, M., VIDO, R. (2010): Současná česká religiozita v generační perspektivě. *Sociální studia*, 2010, 4, 37–61.
- LEY, D., TSE, J. (2013): Homo religiosus? Religion and immigrant subjectivities. In: Olson, E., Hopkins, P., Kong, L. (eds.): *Religion and place: landscape, politics and piety*. Springer, Dordrecht, 149–165.
- LIM, C., MACGREGOR, C. A., PUTNAM, R. D. (2010): Secular and Liminal: Discovering Heterogeneity Among Religious Nones. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 49, 4, 596–618.
- MAJO, J. (2010): Cobwebs in Pews–Religion, Identity, and Space in Western Gemer Region in Central Slovakia. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 40, 15, 55–68.
- MAJO, J. (2011): Shrinking Minority? Slovak Lutherans Fighting with Secularism. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 10, 30, 39–55.
- MAJO, J. (2013): Vybrané charakteristiky transformácie religiozity na Slovensku v rokoch 1950–2001 vo vzťahu k sekularizácii. *Geografický časopis*, 65, 3, 217–234.
- MAJO, J. (2014): Niekoľko poznámok k fenoménu etnicity v súčasnej slovenskej humánnej geografii. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 58, 2, 149–172.
- MAJO, J. (2015): Symbiosis in diversity: the specific character of Slovakia's religious landscape. In: Brunn, S. D. (ed.): *The changing world religion map: sacred places, identities, practices and politics*. Springer, Dordrecht, 415–438.
- MAJO, J., KÁČEROVÁ, M. (2019): Sú seniori v Česku a na Slovensku viac veriaci ako zvyšná populácia? *Demografie*, 61, 1, 61–70.
- MAJO, J., KUSEDOVÁ, D. (2015): *Náboženský atlas Slovenska*. Dajama, Bratislava.
- MASSEY, D. (2005): *For space*. Sage Publications Ltd., London.
- MATLOVIČ, R. (2001): *Geografia relígií: náčrt problematiky*. Prešovská univerzita, Prešov.
- MATLOVIČ, R. (2004): Tranzitívna podoba mesta a jeho intraurbánnych štruktúr v ére post-komunistickej transformácie a globalizácie. *Sociológia-Slovak Sociological Review*, 34, 2, 137–158.
- MATLOVIČ, R. (2006): Geografia – hľadanie tmelu (k otázke autonómie a jednoty geografie, jej externej pozície a inštitucionálneho začlenenia so zreteľom na slovenskú situáciu). *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 9, 6–43.
- MATLOVIČ, R. (2007): Hybridná idiograficko-nomotetická povaha geografie a koncept miesta s dôrazom na humánnu geografiiu. *Geografický časopis*, 59, 1, 3–23.
- MATLOVIČ, R. (2009): K problematike novej systemizácie regionálnogeografických poznatkov. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 53, 2009, 11–18.
- MATLOVIČ, R. (2011): *Geography of Religion in Slovakia Since 1990*. *Peregrinus Cracoviensis*, 22, 2011, 49–60.
- MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2015): *Geografické myslenie*. Prešovská univerzita, Prešov.
- MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2018): Geografický determinizmus a výskumy relígií (Ellen Semple a jej „Influences“). *Historia Ecclesiastica*, IX, 1, 130–154.
- MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2020): First and Second Order Discontinuities in World Geographical Thought and Their Primary Reception in Slovak Geography. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 62, 1, 52–76.
- MATLOVIČ, R., VLČKOVÁ, V., MATLOVIČOVÁ, K. (2015): Religiosity in Slovakia after the social change in 1989. In: Brunn, S. D. (ed.): *The changing world religion map. sacred places, identities, practises and politics*. Springer, Dordrecht, 1031–1045.

- MLÁDEK, J., KUSEDOVÁ, D., VAŇO, B., MARENČÁKOVÁ, J., PODOLÁK, P. (2006): Demo-geografická analýza Slovenska. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava.
- NEŠPOR, Z. R. (2020): Česká a slovenská religiozita po rozpadu spoločného štátu. Náboženství Dioskúřů. Karolinum, Praha.
- NOVOTNÝ, L., PREGI, L. (2014): Vplyv vnútroregionálnej migrácie a prirodzenej reprodukcie obyvateľstva na zmeny jeho štruktúry podľa religiozity. *Geographia Cassoviensis*, 10, 1, 47–69.
- OČOVSKÝ, Š. (1992): Princípy geografického štúdia religióznej problematiky. In: Drdoš, J. (ed.): Zborník referátov z X. zjazdu Slovenskej geografickej spoločnosti pri SAV. Geografický ústav SAV, Bratislava, 138–148.
- OČOVSKÝ, Š. (1993): Vývoj religióznej štruktúry obyvateľstva na Slovensku. *Geografický časopis*, 45, 2–3, 164–181.
- OLSON, E., HOPKINS, P., KONG, L. (2013): Introduction. In: Olson, E., Hopkins, P., Kong, L. (eds.): Religion and place: landscape, politics and piety. Springer, Dordrecht, 1–20.
- PALEČEK, A., VIDO, R. (2014): Náboženské vyznání v České republice z perspektivy inter-a intragenerační transmise. *Naše společnost*, 12, 2, 24–35.
- PIELA, A. (2019): 'Religion is like tofu, it takes on the flavour of whatever it's cooked in': religious citizenship and pluralism shaping lived religion within an American women's mosque. In: Bock, J. J., Fahy, J., Everett, S. (eds.): Emergent religious pluralisms. Palgrave Macmillan, Cham, 223–249.
- PODOLINSKÁ, T. (2007): „Quo vadis Domine?“ K typológii súčasných náboženských a duchovných identít na Slovensku. *Slovenský národopis*, 55, 2, 135–157.
- PODOLINSKÁ, T. (2010): The Religious Landscape in Post-Communist Slovakia. *Anthropological Journal of European Cultures*, 19, 1, 85–101.
- PODOLINSKÁ, T., HRUSTIČ, T. (2010): Inklúzia Rómov náboženskou cestou. OS – Fórum občianskej spoločnosti, *Národné práva menšín*, 14, 1, 81–97.
- PODOLINSKÁ, T., HRUSTIČ, T. (2014): Religious Change and its Effects on Social Change for Roma in Slovakia. *Acta Ethnographica Hungarica*, 59, 1, 235–256.
- PODOLINSKÁ, T., KRIVÝ, V., BAHNA, M. (2013): Religiozita: Slovensko a jeho susedia. In: Krivý, V. (ed.): Ako sa mení slovenská spoločnosť. Sociologický ústav SAV, Bratislava, 181–265.
- POLÁČIK, Š. (ed.) (2000): Atlas cirkví, náboženských spoločností a religiozity Slovenska. Chronos, Bratislava.
- POLÁČIK, Š., JUDÁK, V., eds. (2005): Atlas Katolíckej cirkvi na Slovensku. Lúč, Bratislava.
- POTANČOKOVÁ, M., JURASSZOVICH, S., GOUJON, A. (2018): Consequences of International Migration on the Size and Composition of Religious Groups In Austria. *Journal of International Migration and Integration*, 19, 4, 905–924.
- PRZYBYLSKA, L. (2014): A Mapping Sentence for the Process of Sacralisation. The Case Study of Gdynia. *Prace Geograficzne*, 2014, 137, 115–135.
- ROOF, W. C., MCKINNEY, W. (1989): American mainline religion: its changing shape and future. Rutgers University Press, New Jersey, New Brunswick.
- RUSNÁK, J. (2018): Niekoľko poznámok k problému vedeckosti v geografickom výskume. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 60, 2, 151–174.
- RUSNÁK, J., MAJO, J., FILA, R. (2015): Externá poznatková báza humánnej geografie: pôvod, reflexie a implikácie. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 59, 2, 99–143.
- SPASOJEVIĆ, M., MILOJEVIĆ, M. (2014): New Churches in the Cities of Serbia and Site Selection for their Construction. *Prace Geograficzne*, 2014, 137, 37–49.
- STUMP, R. W. (2008): The geography of religion: faith, place and space. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham.

- SÝKORA, L. (2008): Idiografická nebo nomotetická koncepcie v geografii: kontraproduktivní spor o povahu a podstatu poznání. *Geografický časopis*, 60, 3, 299–315.
- ŠPROCHA, B. (2010): Prognóza pracovnej sily Slovenska v rokoch 2010–2025. *Prognostické práce* 2, 3, 169–194.
- ŠPROCHA, B., TIŠLIAR, P. (2014): Demogeografický profil náboženského vyznania obyvateľstva Slovenska za posledných 100 rokov. In: Tišliar, P. (ed.): *Populačné štúdie Slovenska* 3. Muzeológia a kultúrne dedičstvo, Bratislava, 111–187.
- ŠPROCHA, B., TIŠLIAR, P. (2016): Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, Bratislava.
- ŠPROCHA, B., TIŠLIAR, P. (2019): Fertility and Religious Belief- Old and New Relationships in Slovakia. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 18, 52, 63–79.
- ŠPROCHA, B., VAŇO, B., BLEHA, B. (2014). Prognóza vývoja rodín a domácností na Slovensku do roku 2030. Prognostický ústav Slovenskej akadémie vied, INFOSAT – Výskumné demografické centrum, Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava.
- THORVALDSEN, G. (2014): Religion in the Census. *Social Science History*, 38, 1–2, 203–220.
- TÍŽIK, M. (2006): K sociológii novej religiozity. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava.
- TÍŽIK, M. (2011): Náboženstvo vo verejnom živote na Slovensku: zápasy o ideový charakter štátu a spoločnosti. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- TÍŽIK, M. (2012): Religion and national identity in an enlarging europe. In: Höllinger, F., Hadler, M. (eds.): *crossing borders, shifting boundaries: national and transnational identities in Europe and beyond*. Campus Verlag, Frankfurt am Main, 101–121.
- TÍŽIK, M. (2014): Kvalita merania náboženskej príslušnosti na Slovensku. *Slovenská štatistika a demografia*, 24, 3, 49–70.
- TÍŽIK, M. (2017): Slovakia: secularization of public life and desecularization of the state. In: Nelis, J., Sägerser, C., Schreiber J. P. (eds.): *Religion and secularism in the European Union. State of affairs and current debates*. P. I. E. Peter Lang, Bruxelles, 161–167.
- TÍŽIK, M. (2020): Slovakia as a country without atheism but with a history of atheization. In: Bubík, T., Rimmel, A., Václavík, D. (eds.): *Freethought and atheism in Central and Eastern Europe: the development of secularity and non-religion*. Routledge, Abingdon, 258–283.
- TÍŽIK, M., SIVÁK, L. (2019): Svetonázorové dilemy, ateizmus a náboženská viera na Slovensku. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- TSE, J. (2019): Geographies of Religion as Theological Ontologies: A Difficult Rapprochement with Religious Studies. *Bulletin for the Study of Religion*, 48, 1–2, 19–26.
- VOAS, D. (2009): The Rise and Fall of Fuzzy Fidelity in Europe. *European Sociological Review*, 25, 2, 155–168.
- VIDO, R. (2006): Mesto zbožné a mesto bezbožné. *Sociální studia*, 3, 2, 65–84.
- WAGENVOORDE, R. (2019): The religious dimensions of contemporary European populism. In: Schewel, B., Wilson, E. K. (eds.): *Religion and European society: A Primer*. John Wiley & Sons, Chichester, 111–123.
- WILFORD, J. G. (2012): *Sacred subdivisions: the postsuburban transformation of American evangelicalism*. New York University Press, New York.
- WOLLSCHLEGER, J., BEACH, L. R. (2013): Religious Chameleons: Exploring the Social Context for Belonging Without Believing. *Rationality and Society*, 25, 2, 178–197.
- ZACHAR-PODOLINSKÁ, T., TÍŽIK, M., MAJO, J. (2019): Religiosity in Slovakia: Structure, Dynamics, and Spatial Diversification. *Central European Journal for Contemporary Religion*, 3, 1, 1–33.

SUMMARY

New challenges for the Slovakian geography of religions in a dynamic society

Several aspects have impacts on the development of the geography of religion. One is a temporal aspect that represents changes in the political establishment after 1990 that enabled such topics to be researched and published freely. In Slovakia, this meant that religion in geography has been integrated into geographical research in various forms. Mostly, research utilized census data of various spatial layers and presented them in cartographical forms (4 religious atlases were published in Slovakia since 2000). The domain of religious cartography remains attractive and that geography has brought precious views in this field is appreciated. The structural aspect includes various topics that were published by geographers of religion.

It is clear that the diversity of publications in the geography of religion is low and does not encompass the entire research field. In theoretical research especially, we see that there are very few papers that present the conceptualization of religion as a social phenomenon. With this paper, we attempted to encourage the research community to embrace the social constructivist approach in human geography. This conceptual framework would support and help to explain interactive processes with other social phenomena and provide starker arguments in attempts to find answers to how religion helps to construct, maintain, and reconstitute space in various scales.

In this paper, we summarize the most notable topics that were already presented in Slovak literature as the sporadic activity of individuals, or as topics that remained almost intact (such as non-religion and irreligious identities). We realize, however, that the number of researchers in the field of geography of religions is low.

Although the geography of religion is an emerging field, there are certain topics that already have numerous notable contributions. In the study of the demographic aspects of religion there are several papers analyzing the relationship between demographic processes and religions, but generally only on the national level. There are no sufficient attempts that would help us to see a more detailed scale of demography and religion. Detailed scale in all aspects (such as microlevels, daily life, etc.) is underdeveloped in Slovakian human geography. Other potentially innovative topics include, the relationship of gender and religion, religious transmission and specific aspects of religious affiliation across generations.

Spatial aspects in the geography of religion should be covered by topics that take a deeper look into suburban areas near the largest cities, such as Bratislava. The metropolitan region is under analysis covering various topics and social scientists. Religion is not included in this scholarship although it is present in various forms. Research in regions where the process of desacralization is also slowly emerging. With dwindling religious communities and deteriorated and disused sanctuaries, this is an inspiring and acute issue.

Last are the political aspects of religion, where geography can be more noticeable as well. Eastern Central European nationalism is notable for the specific appropriation and manipulation of religious identity, creating cleavages and demarcation in our own versions of political systems. Slovakia is, with neighboring Poland and Hungary, part of this societal movement.

POĎAKOVANIE / ACKNOWLEDGEMENT

Tento článok bol vytvorený s podporou grantu VEGA 2/0060/19 Etnografický výskum nenáboženskosti a sekularizmu v modernej slovenskej spoločnosti (životné trajektórie a príbehy).

This paper is was supported by research project VEGA 2/0060/19 Ethnographic Research of Non-Religion and Secularism in Modern Slovak Society (life trajectories and stories).

ORCID

JURAJ MAJO

<https://orcid.org/0000-0001-5525-9624>